

ra, atque etiam puncto temporis eodem, mihi, reique publicæ perniciæ; Gabinio, & Pisoni provincia rogata est. Pro dii immortales, custodes & conservatores hujus urbis atque imperii! quænam illa in republica monstra, quæ scelera vidistis? Civis erat expulsus is, qui rempublicam ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat; & expulsus non alio aliquo, sed eo ipso crimine. Erat autem expulsus sine iudicio, vi, lapidibus, ferro, servitio denique concitato. Lex erat lata, vastato ac relicto foro, & ficiariis servisque tradito; & ea lex, quæ ut ne ferretur, senatus fuerat veste mutata.

Hac tanta perturbatione civitatis, ne noctem quidem consules inter meum discrimen, & eorum prædam, interesse passi sunt. Statim, me percusso, ad meum sanguinem hauriendum, & spirante etiam republica, ad ejus spolia detrahenda advolaverunt. Omitto gratulationes, epulas, partitionem ærarii, beneficia, spem, promissa, prædam, lætitiæ paucorum in luctu omnium. Vexabatur uxor mea: liberi ad necem quærebantur: gener, & Piso gener, a Pisonis consulibus pedibus supplex rejiciebatur: bona diripiebantur, eaque ad consules deferrebantur: domus ardebat in Palatio: consules epulabantur. Quod si meis incommodis lætabantur, urbis tamen periculo commoverentur.

XXV. Sed, ut a mea causa jam recedam, reliquas illius anni pestes recordamini: sic enim facillime perspicietis, quantum vim omnium remedium a magistratibus proximis republica desideravit. Legum multitudinem, cum earum, quæ lætæ sunt, tum vero, quæ promulgatæ<sup>51</sup> fuerunt. Nam lætæ quidem sunt consulibus illis, tacentibus dicam? immo vero approbantibus etiam, ut censoria notio<sup>52</sup>, & gravissimum iudicium sanctissimi magistratus de republica tolleretur: ut collegia<sup>53</sup> non modo illa vetera contra senatus consultum re-

<sup>51</sup> Promulgatæ ] Aliquot igitur non perlatæ, Tribuno pl. aliquo, ut opinor, intercedente. Quod & infra patet, & pro Domo sua, Idem.

<sup>52</sup> Ut censoria notio ] Hac de Clodii lege sic in oratione in Pisonem: *Ab eodem homi-*

*ne, in stupris inauditis nefastiſſimæ versatæ, verus illa magistra pudoris & modestiæ, censoria severitas sublata est. Quem locum Peditianus ibi exponit. Idem.*

<sup>53</sup> Collegia ] Vide Orationem in Pisonem, & ibidem Afconium.

situerentur, sed ab uno gladiatore innumerabilia alia nova conscriberentur: ut, remissis semissibus & trientibus, quinta prope pars vestigalium<sup>54</sup> tolleretur: ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rempublicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur: ut uni helluoni bis de eadem re deliberandi, & rogata lege, potestas fieret provinciæ commutandæ.

XXVI. Mitto eam legem, quæ omnia jura religionum, auspiciorum, potestatum, omnes leges, quæ sunt de jure & de tempore<sup>55</sup> legum rogandarum, una rogatione delevit: mitto omnem domesticam labem: etiam exterarum nationum anni furore conquassatas videbamus. Lege tribunitia Matris Magnæ Pessinuntius ille sacerdos expulsus & spoliatus sacerdotio est, fanumque sanctissimarum atque antiquissimarum religionum venditum pecunia grandi, Brogitaro<sup>56</sup>, impuro homini, atque indigno illa religione; præsertim cum ea sibi ille non colendi, sed violandi causa appetisset: appellati reges a populo, qui id nunquam ne a senatu quidem postulassent: reducti exules Byzantium condemnati tum, cum indemnati civitates e civitate ejiciebantur.

Rex Ptolemæus<sup>57</sup>, qui si nondum erat ipse a senatu focus appellatus, erat tamen frater ejus regis, qui cum esset in eadem causa, jam erat a senatu honorem istum consecutus: erat eodem genere, iisdemque majoribus, eadem vetustate societatis: denique erat rex, si nondum focus, at non hostis: pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani, regno paterno atque avito: regali otio perfruebatur. De hoc nihil cogitante, nihil suspicante, eisdem operis suffragium ferentibus, est rogatum, ut, sedens cum purpura & scepro, & illis insignibus regiis, præconi publico subiceretur: & im-

peran-

<sup>54</sup> Vestigalium ] Lege enim lata, ut frumentum populo, quod antea semisæræ, hoc est quadrante, ut vulgo nunc appellantur, cum dimidio, in singulos modios dabatur, gratis daretur, vestigalia quinta fere parte diminuebantur. Hanc legem & Saturninus, & ante Cæsus Gracchus tulerat. Epitome Liviana lib. LX. ad Herennium lib. 1. & Peditianus. Manut.

<sup>55</sup> De jure, & de tempore ] De jure, hoc

est de auspiciis, erat Elia: de tempore, Fufia. Clodius utramque sua lege delevit. Tulit enim, ut nequirit per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de celo servaret: & ut omnibus diebus fastis legem ferri liceret. Vide supra. Idem.

<sup>56</sup> Brogitaro ] Vide Orat. de Harusp. resp. cap. 13. 27.

<sup>57</sup> Ptolemæus ] Vide Orationem pro Domo, cap. 8.

perante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus, nulla injuria commemorata, nullis repetitis rebus, cum bonis omnibus publicaretur.

Multa acerba, multa turpia, multa turbulenta habuit ille annus: tamen illi sceleri, quod in me illorum immanitas edidit, haud scio, an recte hoc proximum esse dicam. Antiochum <sup>58</sup> illum Magnum majores nostri, magna belli contentione, terra marique, superatum, intra montem Taurum regnare jusserunt: Asiam, qua illum multarunt, Attalo, ut is regnaret in ea, condonaverunt. Cum Armeniorum rege, Tigrane, grave bellum perdiuturnumque gessimus; cum ille, injuriis in socios nostros inferendis, bello prope nos laceffisset. Hic & ipse per se vehemens fuit, & acerrimum hostem hujus imperii Mithridatem, pulsum Ponto, opibus suis regnoque defendit: & a Lucullo, summo viro atque imperatore, pulsus, animo tamen hostili cum reliquis copiis suis in pristina mente mansit. Hunc Cn. Pompejus, cum in suis castris supplicem abjectumque vidisset, erexit, atque insigne regium, quod ille de suo capite abjecerat, reposuit, & imperatis certis rebus, regnare jussit: nec minus & sibi & huic imperio gloriosum putavit, constitutum a se regem, quam constriatum videri.

Tulit, gessit <sup>59</sup>. Qui & ipse hostis fuit populi Romani, & acerrimum hostem in regnum recepit: qui confixit, qui signa contulit, qui de imperio pene certavit, regnat hodie, & amicitiae nomen ac societatis, quod armis violarat, id precibus est consecutus. Ille Cyprius <sup>60</sup> miser, qui semper fo-

<sup>58</sup> Antiochum ] De quo in Orat. pro Deoterum librorum expellendam censo. Alioqui

<sup>59</sup> Tulit, gessit ] Apertum mendum: nec dubium est quin Tigranes significetur, cujus comparatione auget Clodii scelus ex Ptolemæi injustissima calamitate. Est enim argumentum a majori. Si Tigrani, inquit, qui hostis fuit populi Romani, regnum confervastis: quanto magis Ptolemæo, qui semper socius, semper amicus fuit, conferre debuit? Possiat igitur sententia, ut pro, *tulit, gessit*, reponatur, *Tigranes igitur*, vel *igitur is*. Sed quoniam odi conjecturas, quæ

a literarum similitudine discunt; opem veterum librorum expellendam censo. Alioqui nihil tentandum. *Manser.*

<sup>60</sup> Ille Cyprius ] Ptolemæus. Socium semper fuisse dicit, tum quia majores ejus hanc appellationem obtinuerant a Senatu, tum quia semper animo & voluntate fuerat socius, licet nondum hunc honorem fuisset consecutus. Adverte vero quam ad misericordiam concinnata sit oratio. Non regnum ait, sed, quod gravius est, Regem ipsum tantam vile mancipium fuisse publicatum. Ad id vivo & videnti contigisse, quod est longe

cus, semper amicus fuit: de quo nulla unquam suspicio durior aut ad senatum, aut ad imperatores nostros allata est: vivus ( ut ajunt ) est, & videns, cum vultu ac vestitu suo publicatus. En, cur cæteri reges stabilem esse suam fortunam arbitrentur, cum hoc illius funesti anni prodito exemplo videant, per tribunum aliquem & sexcentas operas, se fortunis spoliari & regno omni posse nudari.

XXVIII. At etiam eo negotio M. Catonis <sup>61</sup> splendorem maculare voluerunt, ignari, quid gravitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret: quæ in tempestate sæva quieta est, & lucet in tenebris, & pulsa loco manet tamen, atque hæret in patria, splendetque per se semper, neque alienis unquam fordibus obsolescit. Non illi ornandum M. Catonem, sed relegandum: nec illi committendum illud negotium, sed imponendum putaverunt: qui in concione palam dixerint, linguam se evellisse M. Catoni, quæ semper contra extraordinarias potestates libera fuisset. Sentient, ut spero, brevi tempore, manere libertatem illam: atque hoc etiam, si fieri poterit, esse majorem, quod cum consulibus illis M. Caro, etiam cum jam desperasset aliquid auctoritate sua profici posse, tamen voce ipsa ac dolore pugnavit, & post meum discessum, iis Pisonem verbis, flens meum & reipublicæ casum, vexavit, ut illum hominem perditissimum atque impudentissimum pene jam provinciæ pœniteret.

Cur igitur rogationi paruit <sup>62</sup>? Quasi vero <sup>63</sup> ille non in alias quoque leges, quas injuste rogatas putaret, jam ante jurarit.

longe miserabilis. Cum suo, inquit, vultu & vestitu, non cum suo regno & gazis, quasi & mandatam sibi ad deportandas Ptolemæi pecunias admisit provinciam? *Idem.*

<sup>61</sup> M. Catonis ] Clodius legem tulit, ut Catoni provincia daretur regis gazæ vendendæ & pecuniæ deportandæ, partim ut virum fortissimum & improbis civibus infensum a Republica removeret, partim ut eum socium ac defensorem haberet, si quis legem de Cyprii publicatam criminari vellet. *Horum.*

<sup>62</sup> Rogationi paruit ] Si hæc in contume-

liam potius Catonis, quam honoris causa & mandatam sibi ad deportandas Ptolemæi pecunias admisit provinciam? *Idem.*

<sup>63</sup> Quasi vero ] Responderet questionem per ironiam. Vult dicere: Non mirum est Catonem Clodii rogationi paruisse, cum in alias quoque leges quas injuste rogatas putabat, ut in legem Agrariam Cæsaris de agro Campano dividendo contra Bibuli collegæ obnuntiationem & auspicia perlatam, jam ante jurarit. *Idem.*

rarit. Non offert se ille istis temeritatibus, ut, cum reipublicæ nihil profit, se cive rempublicam privet. Consule me, cum esset designatus tribunus plebis, obtulit in discrimen vitam suam: dixit eam sententiam, cujus invidiam capitis periculum sibi præstandam videbat: dixit vehementer: egit acriter: ea quæ sensit, præ se tulit: dux, auctor, actor rerum illarum fuit, non quo periculum suum non videret; sed in tanta reipublicæ tempestate nihil sibi, nisi de patriæ periculis cogitandum putabat. Consecutus est ipsius tribunatus.

XXIX. Quid ego de singulari magnitudine animi ejus, ac de incredibili virtute dicam? Meministis illum diem, cum, templo a collega occupato<sup>64</sup>, nobis omnibus de vita ejus viri & civis timentibus, ipse animo fortissimo venit in templum, & clamorem hominum auctoritate, impetum improborum virtute sedavit. Adiit tum periculum, sed adiit ob causam: quæ quanta fuerit, jam mihi dicere non est necesse. At, si isti<sup>65</sup> Cypriæ rogationi sceleratissimæ non paruiisset, hæreret illa nihilominus in republica turpitudine. Regno enim jam publicato, de ipso Catone erat nominatim rogatum. Quod ille si repudiasset, dubitatis, quin ei vis esset allata, cum omnia acta illius anni per illum unum labefactari viderentur?

Atque etiam hoc videbat: quoniam illa in republica macula regni publicati maneret, quam nemo jam posset eluere; quod ex malis boni possit in republica provenire, id utilius esse per se conservari<sup>66</sup>, quam per alios. Atque ille etiam si aliquapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur. Etenim, qui superiore anno<sup>67</sup> senatu caruisset,

<sup>64</sup> Templo occupato] Sæpe dictum est, Re-fira passim appellari templum. Collega autem is est Q. Metellus Nepos, qui ut iniquam legem ferret, templum occupavit: non tulit autem, Catone cum vita periculo residente. Idem.

<sup>65</sup> At si isti] Duo hic offendit. Alterum, nihil utilitatis sperari potuisse, si Cato Cypriæ rogationi obstitisset, nec voluisset mandatum sibi potestatem admittere. Alterum, Catoni vim inferendam, & exilium, perin-

de ac Tullio, irrogandum fuisse, si ei legi parere noluisse. Alvan.

<sup>66</sup> Per se conservari] Non permittere; ut alius eam procuracionem suscipiens publicatas Ptolemæi pecunias depecularetur, & in proprios usus defligeret. Idem.

<sup>67</sup> Superiore anno] Cæsare consule. Quo anno, cum nihil more majorum gereretur, Cæsare leges & auspicias negligente; Cato desperatione quadam in senatum non venit. Manutius.

set, quo si tum veniret, me tamen focium suorum in republica consiliorum videre posset: is æquo animo tum, me expulso, & meo nomine cum universo senatu, tum sententia sua<sup>68</sup> condemnata, in hac urbe esse posset? Ille vero eidem tempori, cui nos, eidem furori, eisdem consulibus, eisdem minis, insidiis, periculis cessit<sup>69</sup>. Luctum nos hausimus majorem, dolorem ille animi non minorem.

XXX. His de tot tantisque injuriis in socios, in reges, in liberas civitates, consulum querela esse debuit. In ejus magistratus tutela reges, atque exteræ nationes semper fuerunt. Ecquæ vox unquam est audita consulum? Quanquam quis auderet, si maxime queri<sup>b</sup> vellet? De Cyprio rege quererentur, qui me civem nullo meo crimine, patriæ nomine laborantem, non modo stantem non defenderunt, sed ne jacentem quidem protexerunt? Cesseram, si alienam a me plebem fuisse vultis, quæ non fuit, invidiæ: si commoveri omnia videbantur, tempori: si vis suberat, armis: si societas, magistratum factioni: si periculum civium, reipublicæ.

Cur, cum de capite civis (non disputo, cujusmodi civis) & de bonis proscripção ferretur; cum & sacratis legibus, & XII. tabulis sancitum esset, ut neque privilegium irrogari liceret, neque de capite, nisi comitiis centuriatis, rogari; nulla vox est audita consulum? constitutumque est illo anno, quantum in illis duabus hujus imperii pestibus fuit, jure posse per operas concitatas quemvis civem nominatim, tribuni plebis consilio, ex civitate exturbari?

Quæ vero promulgata illo anno fuerunt? quæ promissa multis? quæ conscripta? quæ sperata? quæ cogitata? Quid dicam? qui locus orbis terræ jam non erat alicui destinatus? cujus negotii publici cogitari, optari, fingi curatio potuit, quæ non esset attributa atque descripta? quod genus imperii, aut quæ provincia, quæ ratio auferendæ, aut conflandæ pecuniam.

E cuniam

<sup>68</sup> Sententia sua] Cum enim pulsus est Cicerone, tum damnari & senatus visus est, & sententia Catonis. Pulsus enim est ob conjuratorum necem. Illi autem e senatus-consulio, Catonis in sententiam facto, necati sunt. Idem.

<sup>69</sup> Cessit] Cum Cypriæ rogationi paruit, & in Cyprum profectus est. Idem.

a Lam. audiret  
b Idem, vellet

cuniam non reperiebatur? quæ regio, orave terrarum erat latior, in qua non regnum aliquod statueretur? quis autem rex, qui illo anno non aut emendum sibi, quod non habebat, aut redimendum, quod habebat, arbitraretur? quis provinciam, quis pecuniam<sup>70</sup>, quis legationem ab senatu petebat<sup>71</sup>? Damnis de vi restituito; consulatus petitio ipsi illi populari sacerdoti<sup>72</sup> comparabatur. Hæc gemebant boni, sperabant improbi, agebat tribunus plebis, consules adjuvabant.

XXXI. Hic aliquanto serius, quam ipse vellet, Cn. Pompejus, invitissimis iis, qui mentem optimi ac fortissimi viri suis consiliis, fideisque terroribus, a defensione meæ salutis averterant, excitavit illam suam<sup>c</sup> non sopitam, sed suspicione aliqua retardatam consuetudinem reipublicæ bene gerendæ. Non est passus ille vir, qui sceleratissimos cives, qui acerrimos hostes, qui maximas nationes, qui reges, qui gentes ferreas atque inauditas, qui prædonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriæque domuisset; qui omnibus bellis terra marique compressis, imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset; rempublicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis, sed etiam sanguine suo sæpe servasset. Accessit ad causam publicam; restitit auctoritate sua reliquis rebus: de præteritis questus est. Fieri quædam ad meliorem spem inclinatio visa est.

Decrevit senatus frequens de meo reditu kalendis Jun. dissentiente nullo, referente L. Ninnio, cujus in mea causa nunquam fides virtusque contremuit. Intercessit Ligus iste nescio qui<sup>73</sup>, additamentum inimicorum meorum. Res erat & causa nostra eo jam loci, ut erigere oculos & vivere videretur. Quisquis erat, qui aliquam partem in meo luctu sceleris Clodiani

<sup>70</sup> Pecuniam ] Penes Senatum erat cura ararii, neque Tribuni plebis quicquam ex eo, suis legibus, poterant erogare. *Abbram.*

<sup>71</sup> Ab Senatu petebat ] Cum P. Clodius & Consules omnem Senatus auctoritatem e Republica sustulissent, eaque per populum facerent, quæ prius per Senatum fieri consueverant. *Idem.*

<sup>72</sup> Populi sacerdoti ] Clodio qui veste muliebri ad optatum Bonæ Deæ, ubi sacra

pro populo fiebant, penetrat. *Idem.*

<sup>c</sup> Viâ non insolitam

<sup>73</sup> Ligus iste nescio qui ] Ælius Ligurem significat; & in ambigua nominis significatione ludit. Nam Ligus & gentis Æliæ cognomen est: & hominem in Liguria natum demonstrat. Notat igitur ignobilissimum, cum ait, Ligus iste nescio qui: & Ligus, non ut familie Romanæ cognomen, sed ut nationis nomen posuit. *Manut.*

diani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cunque subierat, damnabatur. Inveniebatur nemo, qui se suffragium de me tulisse confiteretur. Decefferat ex Asia frater meus magno squalore, sed multo etiam majore mœrore. Huic ad urbem venienti tota obviam civitas cum lacrymis gemituque procefferat: loquebatur liberius senatus: concurrebant equites Romani: Piso ille, gener meus, cui fructum pietatis suæ neque ex me, neque a populo Romano ferre licuit, a propinquo suo socerum suum flagitabat: omnia senatus rejiciebat, nisi de me primum consules retulissent.

XXXII. Quæ cum res jam manibus teneretur: & cum consules provinciarum pactione libertatem omnem perdidissent, qui, cum in senatu privatim<sup>74</sup>, ut de me sententias dicerent, flagitabantur, legem illi se Clodiam<sup>75</sup> timere dicebant. Cum hæc non possent jam diutius<sup>d</sup> sustinere, inquit consilium de interitu Cn. Pompeji: quo patefacto, ferroque deprehenso, ille inclusus domi tamdiu fuit, quamdiu inimicus meus in tribunatu. De meo reditu octo tribuni promulgarunt. Ex quo intellectum est<sup>76</sup>, mihi absenti crevisse amicos, in ea præfertim fortuna, in qua nonnulli etiam, quos esse putaveram, non erant: sed eos voluntatem semper eandem, libertatem non eandem semper habuisse. Nam ex novem tribunis, quos tunc habueram, unus, me absente, defluxit. Qui cognomen sibi ex Æliorum imaginibus arripuit, quo magis nationis ejus esse, quam generis, videretur<sup>77</sup>.

## E 2 Hoc

<sup>74</sup> Privatim ] Si legas cum Victorio, privati, antecedit oportet interpunctio; hic autem erit sensus: Cum in Senatu Consules flagitabantur, ut Senatores, qui privati erant, sententias de Cicerone dicerent, &c.

<sup>75</sup> Legem Clodiam ] In qua caput hoc erat, ne quis de Ciceronis reditu referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret in sententiam, ne scribendo adesset. Post reditum in Senatu, & ad Attic. Manutius.

<sup>d</sup> Man. sustineri

<sup>76</sup> Ex quo intellectum est, &c. ] Si quis animum in sententiam diligenter intendat, deesse negativam particulam intelliget. Nam quia de reditu Ciceronis octo Tribuni pro-

mulgarunt, cum eorum antea ferenti legem Clodio intercessisset nemo; poterat aliquis, absenti Ciceroni crevisse amicos, existimare. Quod falsum esse arguit. Non, inquit, mihi amici creverunt, sed; cum antea idem pro me voluissent, non idem tamen assunt. Et ipse se exponit, cum infert: Nons ex novem Tribunis, quos tunc habueram, unus me absente defluxit. Legendum igitur sic opinor: ex quo intellectum est, non mihi absenti crevisse amicos, &c. Manutius.

<sup>e</sup> Lamb. non mihi

<sup>77</sup> Quo magis nationis ejus esse, quam generis, videretur. ] Opinor legendum: Quo magis generis ejus esse, quam nationis, videretur. Confirmat autem hanc lectionem locus simi-

Hoc igitur anno <sup>78</sup>, magistratibus novis designatis, cum omnes boni omnem spem melioris status in eorum fidem convertissent: princeps P. Lentulus auctoritate ac sententia sua, Pisone & Gabinio repugnantibus, causam suscepit, tribunisque plebis octo referentibus, præstantissimam de me sententiam dixit. Qui cum ad gloriam suam, atque ad amplissimi beneficii gratiam magis pertinere videret, causam illam integram ad suum consulatum reservari, tamen rem talem per alios citius, quam per se tardius confici malebat.

XXXIII. Hoc interim tempore P. Sextius, Judices, designatus, iter ad C. Cæsarem pro mea salute suscepit. Quid egerit, quantum profecerit, nihil ad causam. Equidem existimo, si ille (ut arbitrator) æquus nobis fuerit, nihil ab hoc profectum: sin iratior, non multum. Sed tamen sedulitatem atque integritatem hominis videtis. Ingredior jam in Sextii tribunatum. Nam hoc primum iter designatus reipublicæ causa suscepit. Pertinere & ad concordiam civium putavit, & ad perficiendi facultatem, animum Cæsaris a causa non abhorrere. Abiit ille annus. Respirasse homines videbantur, nondum re, sed spe <sup>f</sup> reipublicæ recuperandæ. Exierunt malis omnibus atque execrationibus duo vulturi paludati: quibus utinam ipsis evenissent ea, quæ tum homines precabantur! neque nos provinciam Macedoniam cum exercitu, neque equitatum in Syria, & cohortes optimas perdidissemus.

Ineunt magistratum tribuni plebis, qui omnes se de me promulgaturos confirmarant. Ex his princeps emitur ab inimicis meis, is, quem homines in luctu irridentes, Gracchum <sup>79</sup> vocabant: quoniam id etiam fatum civitatis fuit,

ut

similis in oratione pro A. Cluentio, de hoc ipso Ligure, cap. 26. *Quid tu (inquit) Pater? Hoc enim Scalenus cognomen ex imaginibus Heliorum delegerat, ne si se Ligurem fecisset, nationis magis suæ, quam generis uti cognominæ, videretur.* Urfinus.

<sup>78</sup> *Hoc igitur anno* ] Pisone & Gabinio Coss. qui fuit ab urbe condita DCXCVI. cum P. Lentulus Spinther & Q. Metellus Nepos essent Consules in annum proximum de-

signati: & Tribuni plebis Milo, Sextius, Fabricius, Numerius, Calenus, Curtius, Padius, Gratidius, Clippius, ut partim ex hac oratione, partim ex epistola ultima lib. 7. ad Quintum fratrem colligitur, essent etiam designati. *Abram.*

<sup>f</sup> *Lamb. rep. recuperato.*

<sup>79</sup> *Gracchum* ] Per ironiam, quasi Tribunum plebis valde popularem, vel potius quod filius esset illius Quintii, qui se olim Tibe-

rii

ut illa ex vepreculis extracta nitedula <sup>80</sup> rempublicam conaretur arrodere. Alter vero non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto <sup>81</sup> Gavi Oleli horreo calatis granis, in Galatinos Attilios insitus, subito nominibus in tabulis relatis <sup>82</sup>, nomen suum de tabula sustulit. Veniunt kalendæ Januarii: vos hæc melius scire potestis: equidem audita dico: quæ tum frequentia senatus, quæ expectatio populi, qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quæ virtus, actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, quæ etiam collegæ ejus moderatio de me, qui cum inimicitias sibi mecum ex reipublicæ dissensione susceptas esse dixisset, eas se patribus conscriptis dixit, & temporibus reipublicæ permisurum.

XXXIV. Tum princeps rogatus sententiam L. Cotta dixit id, quod dignissimum republica fuit, nihil de me actum esse jure, nihil more majorum, nihil legibus: non posse quemquam de civitate tolli sine judicio: de capite non modo ferri, sed ne judicari quidem posse, nisi comitiis centuriatis: vim fuisse illam, flammam quassatæ reipublicæ, perturbatorumque temporum, jure judiciiisque sublatis: magna rerum perturbatione impendente, declinasse me paululum, &, spe reliquæ tranquillitatis, præsentis fluctus tempestatemque fugisse. Quare, cum absens rempublicam non minus magnis periculis, quam quodam tempore præsens liberaissem, non restitui me solum, sed etiam ornari a senatu decere. Disputavit etiam multa prudenter, ita de me illum amentissimum & profligatissimum hostem pudoris & pudicitia scriptis, quæ scripserat, iis verbis, rebus, sententiis, ut, etiam si jure esset

set

rii Gracchi filium esse simularat. Nam hic noster Quintius videtur filius fuisse illius insitivi Quintii, qui ex ergastulo productus se in Gracchorum familiam inferebat: unde & infra *Gracchus insitivus* vocatur. *Idem.*

<sup>80</sup> *Nitedula* ] Allegoria festiva a muribus, sive nitedulis e rubis aut vepretis ad rodenam legem prodeuntibus: qua Numerii obscuritas & indignitas denotatur. *Idem.*

<sup>81</sup> *Ex deserto* ] Cum Gavii cujusdam Oleli filius esset, ab inopi ac vacuo patris horreo in Attiliam familiam per adoptionem transiit. Quod quasi jure quodam factum est. Nam cum in deserto illo Gavii horreo ita

pauca grana essent, ut calarentur, hoc est, voce numerarentur, (paucitas enim manifestam non requirebat) merito hic ejus filius a calatis granis in eam familiam, quæ Calatini cognomen habet, insitus est. *Manit.*

<sup>82</sup> *Nominibus in tabulis relatis* ] Mihi hæc videtur esse horum verborum sententia: Cum subito & præter omnium opinionem tabulis Cenforum sua nomina *Sex. Attilius Serranus* inseruisset, nomen suum ex tabula promulgationis sustulit, nec inter ceterorum Tribunorum promulgantium legem de Ciceronis relictu id voluit legi. *Grævius.*

fet rogatum, tamen vim habere non posset. Quare me, qui nulla lege abessem, non restitui lege, sed revocari senatus auctoritate oportere.

Hunc nemo erat, quin verissime sentire diceret. Sed post eum rogatus Cn. Pompejus, approbata laudataque Cottæ sententia, dixit, sese otii mei causa, ut omni populari concitatione desungerer, censere, ut ad senatus auctoritatem, populi quoque Romani beneficium erga me adungeretur. Cum omnes certatim, aliusque alio gravius atque ornatus de mea salute dixisset, fieretque sine ulla varietate discessio: surrexit, ut scitis, Atilius hic Gavianus: nec ausus est, cum esset emptus, intercedere; noctem sibi ad deliberandum postulavit. Clamor senatus, querelæ, preces, focer<sup>83</sup> ad pedes abjectus. Ille se affirmare, postero die moram nullam esse facturum. Creditum est: discessum est. Illi interea deliberatori merces, longa interposita nocte, duplicata est. Consecuti dies pauci omnino Januario mense, per quos senatum haberi liceret: sed tamen actum nihil, nisi de me.

XXXV. Cum omni mora, ludificatione, calumnia, senatus auctoritas impediretur: venit tandem concilii de me agendi<sup>84</sup> dies, viii. kalendas Februar. Princeps rogationis, vir mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum aliquanto ante lucem occupavit. Quietus eo die Sextius, is qui est de vi reus. Auctor hic, defensorque causæ meæ nihil progreditur, consilia expectat inimicorum meorum. Quid illi, quorum consilio P. Sextius in iudicium vocatur? quo se pacto gerant? cum forum, comitium, curiam multa de nocte armatis hominibus ac servis plerisque occupavissent, impetum faciunt in Fabricium, manus asserunt, occidunt nonnullos, vulnerant multos.

Venientem in forum, virum optimum & constantissimum, M. Giffium, tribunum plebis, vi depellunt: eadem in foro maximam faciunt: universque, districtis gladiis & cruentis in omnibus fori partibus, fratrem meum, virum optimum, fortissimum, meique amatissimum, oculis quærebant, voce

polce-

<sup>83</sup> *Socer* ] Cn. Oppius. Post red. ad Quir.

<sup>84</sup> *Concilii de me agendi* ] Hoc est, in quo de me agatur. *Grævius*.

poscebant. Quorum ille telis libenter, in tanto luctu ac desiderio mei, non repugnandi, sed moriendi causa, corpus obtulisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reservasset. Subiit tamen vim illam nefariam conscleratorum latronum: &, cum ad fratris salutem a populo Romano deprecandam venisset, pulsus e Rostris, in comitio jacuit, seque fervorum & libertorum corporibus obtexit, vitamque tum suam noctis & fugæ præsidio, non juris iudiciorumque defendit. Meministis tum, Iudices, corporibus civium Tiberim compleri, cloacas refeciri, e foro spongiis effingi sanguinem, ut omnes tantam illam copiam, & tam magnificum apparatus, non privatum aut plebejum, sed patricium & prætorium<sup>85</sup> esse arbitrarentur. Nihilque neque ante hoc tempus, neque hoc ipso turbulentissimo die criminationis esse in Sextium.

XXXVI. Atqui vis in foro versata est. Certe. Quando enim major? Lapidationes sæpe vidimus: non ita sæpe, sed nimium tamen sæpe gladios: eadem vero tantam, tantos acervos corporum extractos, nisi forte illo Cinnano<sup>86</sup> atque Octaviano die, quis unquam in foro vidit? Qua ex concertatione animorum? nam ex pertinacia aut constantia<sup>87</sup> intercessoris oritur sæpe seditio, culpa atque improbitate latoris, commodo aliquo imperitis, aut largitione proposita: oritur ex concertatione magistratuum: oritur sensim ex clamore primum, deinde aliqua discessione concionis: vix, sero, & raro ad manus pervenitur: nullo vero verbo facto, nulla concione advocata, nulla lege recitata concitatam nocturnam seditio-nem quis audivit?

An verisimile est, ut civis Romanus, aut homo liber quicumque cum gladio in forum descenderit ante lucem, ne de me ferri pateretur, præter eos, qui ab illo pestifero ac perditio-cive

<sup>85</sup> *Patricium & Prætorium* ] Appium Pulchrum designat, qui & patriciæ gentis erat, & præturam eo anno gerebat; hic enim gladiatores eos, quos in funere Marci propinqui fuit daturus erat, P. Clodio fratri suo commodavit: ut videre est apud Dionem libro 49. & infra. *Horoman.*

<sup>86</sup> *Cinnano die* ] Est, in pugna illa Cinnana. Dies sæpe ponitur pro facto illius diei. *Grævius.*

<sup>87</sup> *Pertinacia, aut constantia* ] Pertinacia, cum interceditur salutaris legi: constantia, cum perniciosæ. *Mansuetus.*

cive jam pridem reipublicæ sanguine saginantur? Hic jam de ipso acculator quæro, qui P. Sextium queritur cum multitudine in tribunatu & cum præsidio magno fuisse: num illo die fuerit. Certe, certe non fuit. Victa igitur est causa reipublicæ, & victa, non auspiciis<sup>88</sup>, non intercessione, non suffragiis: sed vi, manu, ferro. Nam, si obnuntiasset Fabritio is prætor, qui se servasse de cælo dixerat, accepisset reipublica plagam, sed eam, quam acceptam gemere posset. Si intercessisset collega Fabritio, læssisset rempublicam, sed rempublicam jure læssisset<sup>89</sup>: Gladiatores tu novitios, pro expectata ædilitate<sup>90</sup> suppositos cum sicariis & carcere emissis ante lucem immittas? magistratus templo dejicias? cædem maximam facias? forum purges<sup>91</sup>? &, cum omnia vi & armis egeris, accuses eum, qui se præsidio munierit, non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset defendere?

XXXVII. Atqui ne ex eo quidem tempore id egit Sextius, ut a suis munitus, tuto in foro magistratum gereret, rempublicam administraret. Itaque fretus sanctitate tribunatus, cum se non modo contra vim & ferrum, sed etiam contra verba atque interfationem<sup>92</sup> legibus sacratis esse armatum putaret; venit in templum Castoris: obnuntiavit consuli<sup>93</sup>: cum subito manus illa Clodiana, in cæde civium sæpe jam victrix, exclamat, incitatur, invadit, inermem atque imparatum tribunum alii gladiis adoriuntur, alii fragmentis septorum & fustibus: a quibus hic, multis vulneribus acceptis, ac debilitato corpore & contrucidato, se abiecit exanimatus; neque ulla alia re ab se mortem, nisi opinione mortis, depulit.

<sup>88</sup> Non auspiciis Ec.] Magistratu quopiam renuntiante se spectasse de cælo, & signa vidisse, quæ cum populo agi, legesque ferri prohiberent. Non intercessione, quopiam Tribuno plebis intercedente, & comitia prohibente, nullam reddendo facti sui rationem. Non suffragiis, populo refragante, legemque promulgatam suis suffragiis repudiante. *Abraham.*

<sup>89</sup> Jure læssisset] Usus fuisse potestate legitima. *Idem.*

<sup>90</sup> Ædilitate] Quam eodem tempore petebas, quo has seditiones in Republ. concitasti.

Ædiliū vero fuit ludos exhibere: & eam ob rem ædilitatis candidati longe ante gladiatorum familias, belluas, & cætera ad ludos necessaria sibi comparabant. *Idem.*

<sup>91</sup> Forum purges] Vide Turnebum, *Advers. lib. XX. cap. 3.*

<sup>92</sup> Interfationem] Nam non licebat Tribuno plebis loquenti interfari, seu interloqui. *Lamb.*

<sup>93</sup> Consuli] Q. Metello habituro, ut puero, Comitibus Ædiliū. *Ep. 3. lib. IV. ad Attic. Ferrarius.*

pulit. Quem cum jacentem & concisum plurimis vulneribus, extremo spiritu exsanguem & confectum viderent: defatigatione magis & errore, quam misericordia & modo, aliquando cedere destiterunt.

Et causam dicit Sextius de vi? quid ita? quia vivit. At id non sua culpa. Plaga una illa extrema defuit: quæ si accessisset, reliquum spiritum exhaustisset. Accusa Lentidium: non percussit locum: maledicto Sabinio, homini Reatino, cur tam tempori<sup>94</sup> exclamarit occisum. Ipsum vero quid accusas? num defuit gladiis? num repugnavit? num, ut gladiatoribus imperari solet, ferrum non recepit<sup>95</sup>?

XXXVIII. An hæc ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod tribunus plebis templum cruentavit? an, quod, cum esset ablati, primumque<sup>96</sup> respicisset, non se reserri juslit? ubi est crimen, quod reprehenditis? Hic quæro, Judices, si illo die gens ista Clodia, quod facere voluit, effecisset: si P. Sextius, qui pro occiso relictus est, occisus esset: fuitne ad arma ituri? fuitne vos ad patrium illum animum, majorumque virtutem excitaturi? fuitne aliquando rempublicam a funesto latrone repetituri? an etiam tunc quiesceretis, cunctaremini, timeretis, cum rempublicam a facinorosissimis sicariis, & a servis esse oppressam, atque occupatam videretis? Cujus igitur mortem ulcisceremini, si quidem liberi esse, & habere rempublicam cogitaretis: de ejus virtute viri quid vos loqui, quid sentire, quid cogitare, quid judicare oporteat, dubitandum putatis?

At vero illi ipsi parricidæ, quorum effrenatus furor aliter impunitate diuturna, adeo vim facinoris sui perhorruerant, ut, si paulo longior opinio mortis Sextii fuisset, Gracchum<sup>96</sup> illum suum, transferendi in nos criminis causa, occidere cogitarint. Sensit rusticulus non incautus, (neque enim homines nequam tacere potuerunt) suum sanguinem quæri ad re-

#### Tom. V.

<sup>94</sup> Tam tempori] Tam mature, antequam vere mortuus erat. *Grævius.* Istud tempori Gruterus & suis Palatinis eduxit. *Victorius,* ut a Sextianis interfecisset putaretur. *Manutius,* tam tempore.

<sup>95</sup> Ferrum non recepit] Vide *Tusc. II. 17.*

a Man. respicisset  
<sup>96</sup> Gracchum] Numerium Quintium Gracchum, quem Clodiani occidere cogitarant, ut a Sextianis interfecisset putaretur. *Manutius.*

F  
fin-

stinguendam invidiam facinoris Clodiani : mulionicam penulam <sup>97</sup> arripuit , cum qua primum Romam ad comitia venerat : messoria se corbe contexit . Cum quærent alii Numerium , alii Quintium , gemini nominis errore servatus est . Atque hoc scitis omnes , usque adeo hominem in periculo fuisse , quoad scitum sit Sextium vivere . Quod nisi esset patefactum paulo citius , quam vellem ; non illi quidem morte mercenarii sui transferre potuissent invidiam in quos putabant , sed acerbissimi sceleris infamiam grato quodam scelere minuissent .

Ac , si tunc P. Sextius , Judices , in templo Castoris animam , quam vix retinuit , edidisset : non dubito , quin , si modo esset in republica senatus , si majestas populi Romani revixisset , aliquando statua huic ob rempublicam interfecto in foro statueretur . Nec vero illorum quisquam , quos a majoribus nostris , morte obita , positos in illo loco atque in Rostris collocatos videtis , esset P. Sextio aut acerbitate mortis , aut animo in rempublicam præponendus : qui cum causam civis calamitosi , causam amici , causam bene de republica meriti , causam senatus , causam Italiæ , causam reipublicæ suscepisset ; cumque auspiciis religionique parens obnuntiaret , quod fenserat ; luce palam a nefariis pestibus in deorum hominumque conspectu esset occisus , sanctissimo in templo , sanctissima in causa , sanctissimo in magistratu . Ejus igitur vitam quicquam spoliandam ornamentis esse dicet , cujus mortem ornandam monumento sempiterno putaretis ?

XXXIX. Homines , inquit , emisti , coegisti , parasti . Quid uti faceret ? senatum obsideret ? cives indemnatos expelleret ? bona diriperet ? ædes incenderet ? recta disturbarer ? templa deorum immortalium inflammaret ? tribunos plebis ferro e Rostris expelleret ? provincias , quas vellet , quibus vellet , venderet ? reges appellaret ? rerum capitalium condemnatos in liberas civitates per legatos nostros reduceret ? principem civitatis

<sup>97</sup> *Mulionicam penulam* ] Vellem rusticam accensis pluviam idoneam , qua uruntur muliones & agones . Lepide vero fingit Quintium eadem penula fuisse indutum , cum

primum Romam ad comitia venit Questuram petiturus . Ex his enim scilicet narrationibus , ut dicitur 1. de Oratore , orationi lepos adspargitur . *Abram.*

tatis ferro obsessum teneret ? Hæc ut efficere posset , qua , fieri nisi armis oppressa republica , nullo modo poterant , idcirco , credo , manum sibi P. Sextius & copias comparavit .

At nondum erat maturum <sup>98</sup> : nondum res ipsa ad ejusmodi præsidia viros bonos compellebat . Pulsi nos eramus , non omnino ista manu sola <sup>99</sup> , sed tamen non sine ista : vos taciti mirabamini . Captum erat forum anno superiore , æde Castoris , tanquam arce aliqua , a fugitivis occupata : siebatur . Omnia , hominum , cum egestate , tum audacia perditorum , clamore , concursu , vi , manu gerebantur : perferebatis . Magistratus templis pellebantur : alii omnino aditu ac foro prohibebantur : nemo resistebat . Gladiatores ex prætoris <sup>100</sup> comitatu comprehensi , in senatum introducti , confessi , in vincula conjecti a Milone , emissi a Serrano <sup>1</sup> . Mentio nulla . Forum corporibus civium Romanorum constratum cade nocturna . Non modo nulla nova quæstio <sup>2</sup> , sed etiam vetera judicium sublata . Tribunum plebis plus viginti vulneribus acceptis jacentem moribundumque vidistis : alterius tribuni <sup>3</sup> plebis , divini hominis ( dicam enim quod sentio , & quod mecum sentiunt omnes ) divini , insigni quadam , inaudita , nova magnitudine animi , gravitate , fide præditi , domus est oppugnata ferro , facibus , exercitu Clodiano .

XL. Et tu hoc loco <sup>4</sup> laudas Milonem , & jure laudas . Quem enim unquam virum tam immortalis virtute vidimus ? qui , nullo præmio proposito , præter hoc , quod jam contritum & contemptum putatur , judicium bonorum , omnia pericula , summos labores , gravissimas contentiones , inimicitiasque suscepit ? qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re

F 2 docuiss-

<sup>98</sup> *Nondum erat maturum* ] Ut armis contra cives improbos viri boni uterentur . Cur autem maturum nondum esset , causam subiungit . *Mævius.*

<sup>99</sup> *Non omnino manu sola* ] Non a Clodiano tantum operis , sed & a consulibus ipsi . *Idem.*

<sup>100</sup> *Prætoris* ] Ap. Claudii Pulchri , P. Clodii fratris . *Idem.*

<sup>1</sup> *A Serrano* ] Tribunus enim plebis , alterius Tribuni acta poterat rescindere . *Idem.*

<sup>2</sup> *Nova quæstio* ] Nova quæstio est , cum

ob criminis atrocitatem , nova lege lata , de aliquo queritur . Quod in causa Milonis ob necem P. Clodii factum est . *Idem.*

<sup>3</sup> *Alterius Tribuni* ] Milonis .

<sup>4</sup> *Hæc loco* ] Laudaverat , opinor , Milonem Sextii accusator , quod oppugnatum a Clodio domum defendisset . *Hæc loco* , inquit , id est cum de oppugnata domo mentio fit . Et est imperfecta oratio : deest enim , cum Sextium accusat . Quod absolute dixit infra . *Manus.*



docuisse, non verbis, quid oporteret a præstantissimis viris in republica fieri, & quid necesse esset: Oportere hominum audacium, everforum reipublicæ sceleri, legibus & judiciis resistere: si leges non valerent; judicia non essent, si reipublica vi consensuque audacium, armis oppressa teneretur; præsidio & copiis defendi vitam & libertatem necesse esse. Hoc sentire, prudentiæ est: facere, fortitudinis: & sentire vero & facere, perfectæ cumulatæque virtutis.

Adiit ad rempublicam tribunus plebis, Milo: de cuius laude plura dicam, non quo aut ipse hæc dici, quam existimari malit, aut ego hunc laudis fructum præsentii libenter impertiam, præsertim cum verbis consequi non possim: sed quod existimo, si Milonis causam accusatoris voce collaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sextii causam existimatos. Adiit igitur T. Annius ad causam reipublicæ, sic ut civem patriæ recuperare vellet ereptum. Simplex causa, constans ratio, plena consensionis omnium, plena concordia. Collegas adjuutores habebat: consulis alterius summum studium, alterius animus pene placatus. De prætoribus unus alienus: senatus incredibilis voluntas: equitum Romanorum animi ad causam excitati, erecta Italia. Duo soli erant empti ad impediendum: qui si, homines despecti & contempti, tantam rem sustinere non potuissent, se causam, quam susceperat, nullo labore peracturum videbat. Agebat auctoritate, agebat consilio, agebat per summum ordinem, agebat exemplo bonorum & fortium civium: quid reipublica, quid se dignum esset, quis ipse esset, quid sperare, quid majoribus suis redere deberet, diligentissime cogitabat.

XLI. Huic gravitati hominis videbat ille gladiator se, si moribus ageret, parem esse non posse: ad ferrum, ad facies, ad quotidianam eadem, incendia, rapinas, se cum exercitu suo contulit: domum oppugnare, itineribus occurrere, vi laceffere & terrere cepit. Non movit hominem summa gravitate, summaque constantia: sed quanquam dolor animi, inna-

<sup>5</sup> Civem ] Scilicet Ciceronem.

<sup>6</sup> Sustinere ] Si consilium intercedendi omitterent. Manut.

<sup>7</sup> Si moribus ageret ] Utitatum est, pro se legibus ageret: hoc est, si more institutorum civitatis ei resisteret. Herosman.

innata libertas, prompta excellensque virtus, fortissimum virum hortabantur, vi vim oblatam, præsertim sapius, ut frangeret & refutaret: tanta moderatio fuit hominis, tantum consilium, ut contineret dolorem, neque eadem se re ulcisceretur, qua esset laceffitus: sed illum tot jam funeribus reipublicæ exultantem ac tripudiantem, legum, si posset, laqueis constringeret.

Descendit ad accusandum. Quis unquam tam proprie reipublicæ causa, nullis inimicitiiis, nullis præmiis, nulla hominum postulatione, aut etiam opinione, id unquam esse facturum? Fracti erant animi hominis. Hoc enim accusante pristini illius sui iudicii turpitudinem desperabat. Ecce tibi consul, prætor, tribunus plebis, nova novi generis edicta proponunt: Ne reus adsit, ne citetur, ne quaratur, ne mentionem omnino cuiquam iudicum aut iudiciorum facere liceat. Quid ageret vir ad virtutem, dignitatem, gloriam natus, vi sceleratorum hominum corroborata, legibus, judiciisque sublati? Cervices tribunus plebis privato, præstantissimus vir profigatissimo homini daret? an causam susceptam affigeret? an se domi contineret? Et vinci turpe putavit, & deterreri. Etiam e reipublica creditit, ut, quoniam sibi in illam legibus uti non liceret, illius vim neque in suo, neque in reipublicæ periculo pertimesceret.

XLII. Quomodo igitur hoc in genere præsidii comparati accusas Sextium, cum idem laudes Milonem? An, qui sua tecta defendit: qui ab aris, focus, ferrum, flammamque depel-

<sup>8</sup> Id unquam esse facturum ] Unde id pendet? Sine libris melioribus hæc sanari non possunt. Cogitabam Ciceronem forte scripsisse: Quis unquam tam prompte Reip. causa, nullis inimicitiiis, nullis præmiis, nulla hominum postulatione, aut etiam opinione, id unquam esse facturum? aut, ut Lambicus coniecit, id unquam eum esse facturum? scilicet putasset: quamvis & ellipsis hæc sit insolens, & non unquam bis repetitum feriat aures. Gravius.

<sup>9</sup> Pristini iudicii ] Turpitudinem iudicium significat, a quibus Clodius, de sacris Bonæ Deæ violatis reus turpiter absolutus est. Dixit autem hoc accusante, acerrimum ejus in accusando studium significans. Horum. Vide de turpitudine hujus iudicii Senecam, ep. 98.

<sup>10</sup> Consul, Prætor, Tribunus pl. ] Metellus, Appius, Seranus. Manut.

<sup>11</sup> Ne reus adsit ] Ne Clodius accusatus a Milone iudicii diem obeat, ut scilicet Clodius factus Edilis e iudicii tendiculis evolarer. Ahran.

<sup>12</sup> Ne quaratur ] Ne res in iudicio cognoscatur. Hæc illa pertinent ex oratione post red. in sen. Primo de vi postulat: postea quanto ab eodem iudicio sublata esse vidit; ne ille omnia vi posset efficere, curavit. Manutius.

pellit: qui sibi licere vult tuto esse in foro, in templo, in curia: qui vitæ præsidium comparat: qui vulneribus, quæ cernit quotidie toto corpore, movetur, ut aliquo præsidio caput, & cervices, & jugulum ac latera tutetur, hunc de vi accusandum putas?

Quis enim vestrum, Judices, ignorat, ita naturam rerum tulisse, ut quodam tempore homines, nondum neque naturali, neque civili jure descripto, fusi per agros ac dispersi vagarentur, tantumque haberent, quantum manu ac viribus per eadem ac vulnera aut eripere, aut retinere potuissent? Qui igitur primi virtute & consilio præstanti extiterunt, ii perspecto genere humanæ docilitatis atque ingenii, dissipatos unum in locum congregarunt, eosque ex feritate illa ad justitiam atque mansuetudinem transduxerunt. Tum res ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quæ postea civitates nominatæ sunt, tum domicilia conjuncta, quas urbes dicimus, invento & divino & humano jure, moenibus sepeverunt.

Atque inter hanc vitam perpolitam humanitate, & illam immanem nihil tam interest, quam jus atque vis. Horum utro uti nolumus, altero esse utendum. Vim volumus extinguere? jus valeat necesse est, id est, judicia, quibus omne jus continetur. Judicia displicent, aut nulla sunt? vis dominetur necesse est. Hæc vident omnes. Milo & vidit, & fecit, ut jus experiretur, vim depelleret. Altero uti voluit, ut virtus audaciam vinceret: altero usus necessario est, ne virtus ab audacia vinceretur. Eademque ratio fuit P. Sextii, si minus in accusando, (neque enim per omnes fuit idem necesse fieri) at certe in necessitate defendendæ salutis suæ, præsidioque contra vim & manum comparando.

XLIII. O dii immortales! quemnam ostenditis exitum nobis? quam spem reipublicæ datis? quotus quisque invenietur tanta virtute vir, qui optimam quamque causam reipublicæ amplectatur? qui bonis viris deserviat? qui solidam laudem veramque querat? cum sciat, duo illa reipublicæ pene fata, Gabinium & Pisonem, alterum haurire quotidie ex pacatissimis

mis atque opulentissimis Syriæ gazis innumerabile pondus auri? bellum inferre quiescentibus, ut eorum veteres illibatasque divitias in profundissimum libidinum suarum gurgitem profundat? villam ædificare in oculis omnium tantam, tugurium ut jam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus plebis pictam olim in concionibus explicabat, quo fortissimum ac summum civem in invidiam homo castus ac non cupidus vocaret? Alterum Thracibus ac Dardanis primum pacem maxima pecunia vendidisse? deinde, ut illi pecuniam conficere possent, vexandam his Macedoniam & spoliandam tradidisse? eundemque bona creditorum, civium Romanorum, cum debitoribus Græcis divisisse? cogere pecunias maximas a Dyrrhachinis, spoliare Thesalos, certam Achæis in annos singulos pecuniam imperavisse: neque tamen ullo in publico aut religioso loco, signum, aut tabulam, aut ornamentum reliquisse? Hos sic illudere, quibus omne supplicium atque omnis jure optimo poena debetur? reos esse hos duos, quos videtis? Omitto jam Numerium, Serranum, Ælium, quisquiliæ seditionis Clodianæ: sed tamen hi quoque etiam nunc volitant, ut videtis: nec dum vos de vobis aliquid timebitis, illi unquam de se pertimescent.

XLIV. Nam quid ego de ædile ipso<sup>13</sup> loquar, qui etiam diem dixit, & accusavit de vi Milonem? Neque hic tamen ulla unquam injuria adducetur, ut eum tali virtute tantaque firmitate animi se in rempublicam fuisse pœniteat: sed, qui hæc vident, adolescentes, quoniam suas mentes conferent? Ille, qui monumenta publica, qui ædes sacras, qui domos inimicorum suorum oppugnavit, excidit, incendit, qui stipatus semper scariis, septus armatis, munitus indicibus fuit, quorum hodie copia redundat, qui & peregrinam manum facinorosorum concitavit, & servos ad eadem idoneos emit, & in tribunatu carcerem totum in forum effudit, volitat ædilis: accusat eum, qui aliqua ex parte ejus furorem exultantem refrenavit.

<sup>13</sup> *Ædile ipso* ] P. Clodio. Hic *accusavit*, infra vero, *accusatus*, dicit: quia & jam acta res erat, & in Quirinalia dilata fuerat, re dilata: ut in libro 11. Ad Quintum indeque in nonas Majas. Est enim accusatus Milo, ante quam Sextius postularetur: & tamen, absoluto jam Sextio, reus adhuc fuit, re dilata: ut in libro 11. Ad Quintum fratrem epist. 3. & 6. scriptum est. *Idem*.

fit. Hic, qui se est tutatus sic, ut in privata re deos penates suos, in republica jura tribunatus auspiciæque defenderet: accusare eum moderate, a quo ipse nefarie accusatur, per senatus auctoritatem non est situs.

Nimirum hoc illud est, quod de me potissimum tu in accusatione quaesisti, quæ esset nostra natio optimatum. Sic enim dixisti. Rem quaeris præclaram juventuti ad discendum, nec mihi difficilem ad perdocendum. De qua pauca, Judices, dicam: & ut arbitror, nec ab utilitate eorum, qui audient, nec ab officio nostro, nec ab ipsa causa P. Sextii abhorrebit oratio mea.

XLV. Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, qui versari in republica, atque in ea se excellentius gerere studuerunt: quibus ex generibus alteri se populares, alteri optimates & haberi & esse voluerunt. Qui ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini jucunda esse volebant, populares: qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarent, optimates habebantur. Quis ergo iste optimus? quis? De numero si quaeris, innumerabiles. Neque enim aliter stare possemus. Sunt principes consilii publici: sunt, qui eorum sectam sequuntur: sunt maximorum ordinum homines, quibus patet curia: sunt municipales, rusticique Romani: sunt negotia gerentes: sunt etiam libertini optimates. Numerus, ut dixi, hujus generis late & varie diffusus est: sed genus universon (ut tollatur error) brevi circumscribi & definiri potest. Omnes optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. Esto igitur, ut hi sint, (quam tu nationem appellasti) qui & integri sunt, & sani, & bene de rebus domesticis constituti. Horum qui voluntati, commodis, opinioni in gubernanda republica serviunt, defensores optimatum, ipsique optimates gravissimi & clarissimi cives numerantur, & principes civitatis.

Quid est igitur propositum his reipublicæ gubernatoribus, quod intueri, & quo cursum suum dirigere debeant? id quod est præstantissimum, maximeque optabile omnibus sanis, & bonis,

bonis, & beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes optimates: qui efficiunt, summi viri & conservatores civitatis putantur. Neque enim rerum gerendarum dignitate homines efferi ita convenit, ut otio non prospiciant: neque ullum amplexari otium, quod abhorreat a dignitate.

XLVI. Hujus autem otiosæ dignitatis hæc fundamenta sunt, hæc membra, quæ tuenda principibus, & vel capitis periculo defendenda sunt: religiones, auspicia, potestates magistratum, senatus auctoritas, leges, mos majorum, judicia, jurisdicatio, fides, provinciæ, focii, imperii laus, res militaris, ærarium. Harum rerum tot, atque tantarum esse defensorem & patronum, magni animi est, magni ingenii, magnæque constantiæ. Etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum, qui aut propter metum poenæ, peccatorum suorum conscii, novos motus conversionesque reipublicæ quaerant; aut qui, propter insitum quandam animi furorem, discordiis civium ac seditione pascantur; aut qui, propter implicationem rei familiaris, communi incendio malint, quam suo deslagrare. Qui cum auctores sunt & duces suorum studiorum vitiatorumque nati, in republica fluctus excitantur; ut vigilandum sit iis, qui sibi gubernacula patriæ depoposcerunt, evitandumque omni scientia ac diligentia, ut conservatis his, quæ ego paulo ante fundamenta ac membra esse dixi, tenere cursum possint, & capere otii illum portum, & dignitatis. Hanc ego viam, Judices, si aut asperam, aut arduam, aut plenam esse periculorum, aut insidiarum negem, mentiar: præsertim cum id non modo intellexerim semper, sed etiam præter ceteros fenserim.

XLVII. Majoribus præsidii & copiis oppugnatur respublica, quam defenditur, propterea quod audaces homines & perditu nutu impelluntur<sup>14</sup>: & ipsi etiam sponte sua contra rempublicam incitantur: boni nescio quomodo tardiores sunt, & principis rerum neglectis, ad extremum ipsa denique necessitate excitantur: ita ut nonnunquam cunctatione ac tarditate, dum otium volunt etiam sine dignitate retinere, ipsi utrumque a-

Tom. VI.

G

mit-

<sup>a</sup> Lamb. membra otiosæ dignitatis  
<sup>14</sup> Nutu impelluntur | Vel minima significatione voluntatis eorum, quos auctores, & suorum studiorum, vitiatorumque duces nati fuerint, incitantur ad perturbandam Reip. Atram.

mittant. Propugnatores autem reipublicæ qui esse voluerunt, si leviores sunt, desciscunt: si timidiore, desunt: permanent illi soli, atque omnia reipublicæ causa perferunt, qui sunt tales, qualis pater tuus, M. Scæure, fuit, qui a C. Graccho usque ad <sup>b</sup> Q. Varium seditiosis omnibus resistit; quem nulla unquam vis, nullæ minæ, nulla invidia labefecit: aut qualis Q. Metellus, patruus matris tuæ; qui, cum florentem hominem in populari ratione L. Saturninum censor notasset, cumque institutum Gracchum <sup>15</sup> contra vim multitudinis incitatæ censu prohibuisset, cumque in eam legem, quam non jure rogatam judicaret, jurare unus noluisse, de civitate maluit, quam de sententia dimoveri: aut, ut vetera exempla, quorum est copia digna hujus imperii gloria, relinquam; neve eorum aliquem, qui vivunt, nominem: qualis nuper Q. Cætilus fuit; quem neque periculi tempestas, neque honoris aura potuit unquam de suo cursu, aut spe, aut metu dimovere.

XLVIII. Hæc imitamini, per deos immortales, qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis. Hæc ampla sunt, hæc divina, hæc immortalia: hæc fama celebrantur, monumentis annalium mandantur, posteritati propagantur. Est labor, non nego: pericula magna fateor. „ *Multa insidie* <sup>16</sup> *sunt bonis: verissime dictum est. Sed, se id, quod multi invidiant, multique expetant, Inscitia sit, inquit, postulare, si tu laborem summa cum cura efferas nullum.* Idem alio loco dixit, quod exciperent improbi cives, *Oderint, dum meruant*.

Præclara <sup>17</sup> enim illa præcepta dederat juventuti: sed tamen hæc

<sup>b</sup> Viñ. Man. Lamb. C. *Marianum*

<sup>15</sup> *Institutum Gracchum* ] C. Quintium Gracchum: qui se Ti. Gracchi filium simulabat esse. Quo mendacio plebem usque eo decipit, atque induxit, ut Tribunus plebis designatus sit: cum tamen e Firmo Piceno, oblitissima stirpe, atque adeo servili sanguine genitus esset. Vide Or. pro C. Rabirio. *Mamianus*.

<sup>16</sup> *Multa insidie* ] Jovis filium, hæcum fortasse, Accius poeta induxit suis liberis hæc præcipientem, quæ Cicero & hic, & in oratione pro Plancio ad suam sententiam accommodat. Accii vero ut hæc esse existimem,

facit illud, quod sequitur, *Oderint, dum meruant*: quod Cicero ejusdem poetæ dicit esse. Porro id ex Accii tragedia, Atreo, ut opinor, sumptum esse, ostendit Annæus Seneca libro de Clementia 11. quod Officiorum lib. 1. plane cognoscitur. Usurpantur & Philippica 7. *Idem*.

<sup>17</sup> *Præclara* ] Excusat poetam, qui dicitur, *Oderint, dum meruant*: quod est ad confirmandas improborum civium mentes aptissimum dictum. Scripsit, inquit, hoc, qui scripserat jam illa: *Multa insidie sunt bonis*, & quæ sequuntur. Non enim verèbatur, ut in eo, quod Atreum dicentem facit, ju-

hæc via; hæc ratio reipublicæ capeffendæ, olim erat magis pertimescendæ, cum multis in rebus multitudinis studium ad populi commodum ab utilitate reipublicæ discrepabat. Tabellaria lex ab L. Cassio ferebatur. Populus libertatem agi putabat suam. Dissentiebant principes, & in salute optimatum temerariam multitudinis & tabellæ licentiam pertimescebant. Agrariam Tib. Gracchus legem ferebat. Grata erat populo. Fortunæ constitui tenuiorum videbantur. Nitebantur contra optimates, quod ea discordiam excitari videbant: & cum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, spoliari republicam propugnatoribus arbitrabantur. Frumentariam legem C. Gracchus ferebat. Jucunda res plebi Romanæ. Victus enim suppeditabatur large sine labore. Repugnabant boni, quod & ab industria plebem ad desidiaam avocari putabant, & ærarium exhauriri videbatur.

XLIX. Multa etiam, nostra memoria, quæ consulto prætereo, fuerunt in ea contentione, ut popularis cupiditas a consilio principum dissideret. Nunc jam nihil est, quod populus a delectis, principibusque dissentiat: nec flagitat rem ullam, neque novarum rerum est cupidus, & otio suo, & dignitate optimi cujusque, & universæ reipublicæ gloria delectatur. Itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla jam largitione populum Romanum concitare possunt, quod plebs perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis, otium malle videatur, conductas habent conciones: neque id agunt, ut ea dicant, aut ferant, quæ illi velint audire, qui in concione sunt: sed pretio ac mercede perficiunt, ut, quidquid dicant, id illi vellet audire videatur.

Num vos existimatis, Gracchos, aut Saturninum, aut quemquam illorum veterum, qui populares habebantur, ullum unquam in concione habuisse conductum? Nemo habuit. Ipsa enim largitio, & spes commodi propositi, sine mercede ulla multitudinem concitabat. Itaque temporibus illis, qui populares erant, offendebant illi quidem apud graves & honestos

homines; sed populi iudiciis, atque omni significatione florebant. His in theatro plaudebatur: hi suffragiis, quod contenderant, consequebantur. Horum homines nomen, orationem, vultum, incessum amabant. Qui autem adverbantur ei generi, graves & magni homines habebantur; sed valebant in senatu multum, apud bonos viros plurimum: multitudini iucundi non erant, suffragiis offendebaris sæpe eorum voluntas: plausum vero etiam si quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset, pertimescebat. Attamen, si qua res erat major, idem ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.

L. Nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est, ut, si operas conductorum removeris, omnes idem de republica sensuri esse videantur. Etenim tribus locis significari maxime populi Romani iudicium ac voluntas potest, concione, comitiis, ludorum, gladiatorumque confessu. Quæ concio fuit per hos annos, quæ quidem esset non conducta, sed vera, in qua populi Romani consensus perspicere posses<sup>18</sup>? Habitæ sunt multæ de me a gladiatore sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo integer: nemo illum scdum vultum aspicere, nemo furialem vocem bonus audire poterat. Erant, erant illæ conciones perditorum hominum necessario turbulentiæ.

Habuit de eodem me P. Lentulus consul concionem: concursus est populi Romani factus: omnes ordines, tota in illa concione Italia constitit. Egit causam summa cum gravitate copiaque dicendi, tanto silentio, tanta approbatione omnium, nihil ut unquam videretur tam populare ad populi Romani aures accidisse. Productus est ab eo Cn. Pompejus, qui se non solum auctorem meæ salutis, sed etiam supplicem populo Romano exhibuit. Hujus oratio & pergravis, & grata concioni fuit.

<sup>18</sup> In qua populi Romani consensus perspicere posses? Lambinus putat deesse hic negationem. Repugnat Gruterus. Lambino assensuros arbitror omnes, qui intellexerint quid agatur. Hoc proposuit Cicero, in eo statu esse civitatem, ut, si operas conductorum removerant, omnes idem de Republica sensuri sint. Id probat experientia, per enumerationem trium locorum, quibus significari maxime populi Romani iudicium ac voluntas potest.

est. Primus locus est concio. Atqui per hoc, inquit, annos nulla fuit populi Romani vera concio, in qua non ejus perspicere consensus posses. Si quæ fuerunt turbulentiæ, eæ non populi Romani, sed conductorum ac perditorum hominum contiones. De conductis vide cap. 40. & 53. Quæ cum ita esse ceptam, nihil tamen mutare ausim, ubi consentiunt omnes, ne Lambino quidem excepto, editores. Olivetus.

fuit. Sic contendo, nunquam neque sententiam ejus auctoritate, neque eloquentiam jucunditate fuisse majorem.

Quo silentio sunt auditi de me cæteri principes civitatis? quos idcirco non appello hoc loco, ne mea oratio, si minus de aliquo dixerò, ingrata; si satis de omnibus, infinita esse videatur. Cedo nunc ejusdem illius inimici mei de me eodem ad verum populum in campo Martio concionem. Quis non modo approbavit, sed non indignissimum facinus putavit, illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare? quis fuit, qui non ejus voce maculari rempublicam seque, si eum audiret, scelere adstringi arbitraretur?

II. Venio ad comitia, sive magistratum placet, sive legum: Leges videmus sæpe ferri multas. Omitto eas, quæ feruntur ita, vix ut quin, & hi ex alia tribu, qui suffragium ferant, reperiantur. De me, quem tyrannum atque erptorem libertatis esse dicebat, in illa ruina reipublicæ dicit se legem tulisse. Quis est, qui se, cum contra me ferebatur, inisse suffragium consistatur? Cum autem de me eodem ex senatusconsulto, comitiis centuriatis, ferebatur, quis est, qui non profiteatur se affuisse, & suffragium de salute mea tulisse? Utra igitur causa popularis debet videri: in qua omnes honestates civitatis, omnes ætates, omnes ordines una consentiunt? an in qua Furia concitata tanquam ad funus reipublicæ convolant?

An, sicubi aderit Gellius, homo & frater indignus, viro clarissimo, atque optimo consule, & ordine equestris; cujus ille ordinis nomen retinet, ornamenta consecit<sup>19</sup>, id erit popularis.

<sup>19</sup> Ornamenta consecit] Quadringenta millia nummum. Hæc enim ad equestrum dignitatem ornanda necessaria erant. Quod si cui minus esset, eques esse non poterat. Itaque Horatius: Si quadringentis sex septem millia desunt; Plebs eris. Vide & Fam. X. ep. ad D. Brutum. Queritur autem hic, nec injuria, qui potest Gellius equestris ordinis nomen retinere, si ornamenta consecit? Jam enim & ex Horatio, & ex ipso Cicero probatur esse, qui equestris censu non habet; hoc est, qui quadringenta millia non habuerit, cum in equestris ordine locum non habuisset. Ad hanc dubitationem suppeditat fa-

cile, quod respondeam, antiquitatis observatio. Primum illud dicimus: eques equestris loco a censore motos esse, vel ob tenuitatem, vel ob culpam. Gellius ob tenuitatem movendus erat: ideo tamen moveri non potuerat, quia detrimentum illud rei familiaris post conditum lustrum fecerat. Ut, etiam, si quadringenta millia possidere desisset, in equestris tamen ordine eo usque permanere posses, donec censores creati cuiusque rem aestimarent: equestris censu senatores, equites, iudices vel in ordine quemque suo ac loco retinerent, vel eicerent. Manutius.